

PAUL-LOUIS SIMOND ve BAKTERİYOLOJİHANE-İ OSMANİ'NİN ÇEMBERLİTAŞ'TA AÇILIŞI (21 Eylül 1911)

Ölümünün 50. yılında

Dr. Mehmet Kamil Berk'in anısına

Şeref Etker*

Türkiye'de mikrobiyoloji alanındaki çalışmalar Dr. Aleksandr Zoiros (Çalíkis) Paşa'nın 1886 yılında Louis Pasteur'un laboratuvarını ziyareti ile yeni ve çağdaş bir aşamaya girmiştir.¹ Paris ile kurulan bilimsel ilişkinin hemen ardından bir kuduz laboratuvarı 'Da'ül-kelp ve Bakterioloji Ameliyathanesi' açılacaktır.² Daha ileri bir araştırma ve üretim kurumu olan 'Bakteriyolojihane-i şahane' 1893'ün Kasım ayında yine Pasteur Enstitüsü'nün uzmanlarından Dr. Maurice Nicolle'un yönetiminde açılmış ve önce Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'nin kimya laboratuvarında su analizleri yapılmaya başlanmıştır.³ Bakteriolojihane için Demirkapı'daki Askeri Tıbbiye'nin bitişiğinde yapılan, laboratuvar ve dersliklerden oluşan ahşap bina 1894 Nisan'ında tamamlandığında Fransa'dan ısmarlanan donanım henüz gelmemiştir.⁴ Bakteriolojihane bir yıl sonra Dr. M. Nicolle'un isteğiyle Nişantaşı'na taşınmıştır. Serum ve aşı üretiminin ön plana alındığı konağın yerleşim düzeni ayrıntılarıyla bilinmektedir.⁵

Bakteriyolojihane-i şahane, özellikle Maurice Nicolle'un Türkiye'den ayrıldığı 1901 yılına kadar, karmaşık bir yapılanmayı yansıtır: veteriner mikrobiyoloji, aşı üretimi, kuduz sağaltımı ile değişik sivil ve askeri sağlık hizmetleri içiçe geçmiş durumdadır. Dr. Nicolle gelişmiş bir mikrobiyoloji merkezinin projelerini hazırlamış, fakat tasarısını gerçekleştirememiştir.

* Dr., Zeynep-Kamil Hastanesi, Üsküdar 34668.

1 E.K. Unat, "Türk mikrobiyoloji tarihinde önemli bir yıl: 1886," *T. Mikrobiyol. Cem. Derg.*, c.17, 1-2 (1987), s.69-72 [*Tıp Tarihi Araştırmaları*, 3 (1989), s.34-36].

2 E.K. Unat, "[Türkiye'de] Mikrobiyolojinin başlangıcı," *Cumhuriyet*, sayı 15863, 25 Eylül 1968, s.2; E.K. Unat, "Mikrobiyolojinin dünü," *XXV. Türk Mikrobiyoloji Kongresi, Bursa, 8-11 Eylül 1992, Kongre Kitabı*, [Bursa, Uludağ Üniv. Tıp Fak. yay, 1993], c.2, s.9-13.

3 "L'Institut bactériologique de Constantinople," *Revue générale des sciences pures et appliquées*, 10e année, no.19, 15 Octobre 1899, s.723-724; J. Nicolle, *Maurice Nicolle (1862-1932). Un homme de la renaissance à notre époque*, Paris, La Colombe, 1957, s.61.

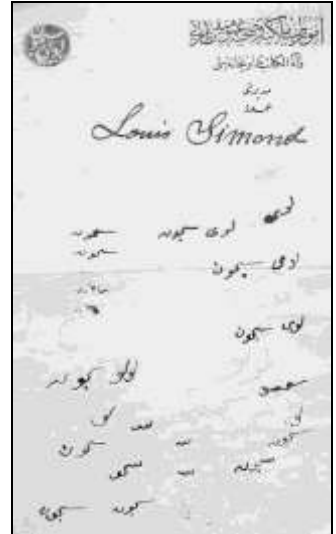
4 J. Nicolle, a.g.y., s.64; E.K. Unat, *Osmanlı İmparatorluğunda Bakterioloji ve Viroloji*, İstanbul, İÜ. Cerrahpaşa Tıp Fak., yay., 1970, s.39. Ayrıca, N. Yıldırım, 'Su ile gelen ölüm: kolera ve İstanbul suları', *Toplumsal Tarih*, sayı 145, Ocak 2006, s. 23, dn 38.

5 A.R. Güran, "İstanbulda ilk bakteriolojihane tarihi hakkında," *Tıp Dünyası*, c.20, 2-226 (Şubat 1947), s.5861-5869 [İstanbul, İÜ. Tıp Tarihi Enstitüsü yay., 1947; *Uluslararası Mikrobiyoloji ve Kuduz Symposiumu, İstanbul 9-11 Eylül 1968*, ed. Z.M. Tunçman, İstanbul, T. Mikrobiyol. Cem. yay., 1968, içinde s.29-39]; E.K. Unat, a.g.y., s.41.

Fransızlar, M. Nicolle'un yerine bir askeri hekimi, Binbaşı Paul Remlinger'i İstanbul'a göndermeyi tercih etmişlerdir. Dr. P. Remlinger göreve başlarken Bakteriyojihaneye-i Baytari ayrı bir kuruma dönüştürülmüştür.⁶

Paul-Louis Simond

Dr. Paul-Louis Simond (1858-1947) tanınmış bir mikrobiyologdur ve Fransız bahriyesinin sömürge birliklerinde görevlidir (*médecin principal des troupes coloniales*).⁷ Veba hastalığının insana geçiş biçimlerini göstererek ün kazanmıştır.⁸ Dr. Simond, İstanbul'daki Fransız Elçiliğinin aracılığıyla 1911'in ilk aylarında başlayan yazışmaların sonucunda, üç yıl süreli bir sözleşmeyle Bakteriyojihaneye-i Osmani müdürlüğüne getirilmiştir.⁹

Resim 1 a & b. Dr. P.-L. Simond Bakteriyojihaneye-i Osmani'de. Türkçe mühürü ve imza çalışmaları

Simond'un İstanbul'a gelişinden kısa bir süre önce, Bakteriyojihaneye-i Osmani Çemberlitaş'taki binasına taşınmış ve açılışı 21 Eylül 1911 (8 Eylül

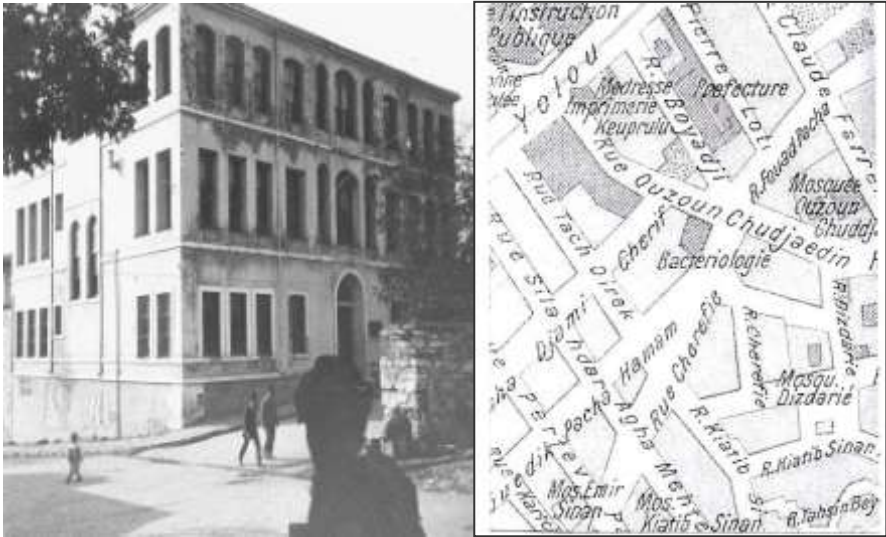
⁶ E.K. Unat, 'Pendik Veteriner Bakteriyojihanesinde önce' [1989] <http://www.penvet.gov.tr/lab2.asp?ido=makale&id=542> N. Yıldırım, 'Bakteriyojihaneye-i şahane'de veteriner bakteriyojoloji 1893-1902', *I. Ulusal Veteriner Hekimliği Tarihi ve Mesleki Etik Sempozyumu Bildirileri*, ed. A. Özen, Elazığ 2006, s.171-184.

⁷ Fransızların sağlıkla ilgili değişik kurumları arasındaki bağlantı için, bkz. A. Opinel, "The Emergence of French Medical Entomology: The Influence of Universities, the Institut Pasteur and Military Physicians (1890-c.1938)," *Med Hist.* 2008 July; 52(3): 387-405.

⁸ P.-L. Simond, "La propagation de la peste," *Annales de l'Institut Pasteur*, T.12, no.10 (1898), s.625-687; M. Simond, M.L. Godley, P.D.E. Mouriquand, "Paul-Louis Simond and his discovery of plague transmission by rat fleas: a centenary," *J R Soc Med.* 1998, 91(2): 101-104.

⁹ Bkz. **Ek I** 'Sözleşme' Md.1.

1327) günü yapılmıştır.¹⁰ Bakteriyojijane ‘Yorgancıbaşı Konağı’ olarak bilinen ve yeni işlevi için restore edilen kagir bir binaya yerleşmiştir.¹¹ Bahçesi geniştir, fakat büyük ölçekte serolojik üretim için hayvan barındırmaya elverişli değildir. İç düzeni iyice bilinmemekle birlikte, daha çok bir laboratuvar olarak planlandığı söylenebilir. Bakteriyojijane-i Osmani’nin Çemberlitaş’a taşınmasının nedenlerinden biri, son yıllarda Balkanlarda görülen askeri hareketliliktir. Hizmetlerin belirli bir lojistiğe göre örgütlenmesi zorunlu hale gelmiştir. Bakteriyojijane-i Baytari de daha önce Sultanahmet’e taşınmıştır.

Resim 2 a&b. Bakteriyojijane-i Osmani'nin Çemberlitaş binası (1913) ve konumu ¹²

Bakteriyojijane-i Osmani'nin 21 Eylül 1911 Perşembe günü yapılan resmi açılışında Dahiliye Nezaretî Sıhhiye Müdür-i Umumisi Dr. Besim Ömer

¹⁰ İkinci Meşrutiyet'ten sonra 'Bakteriyojijane-i Şahane' yerine 'Bakteriyojijane-i Osmani' adı kullanılmıştır. Aynı biçimde, Hamidiye Etfal, 'Osmanlı Etfal' Hastanesi olmuştur. 'Bakteriyojijane-i Osmani'yi, 'Bakteriyojijane-i Baytari'den ayırdetmek için 'Bakteriyojijane-i Beşeri' denilmiştir.

¹¹ A.R. Güran, *a.g.m.*, s.5867.

¹² 'Necip Bey Haritaları' İstanbul ciheti, birinci pafta / I. feuille 'Bactériologie', 1918-1334 / 1924. Bakteriyojijane'nin konumu için 'Gedikpaşa' da denilmektedir, bkz. *Pervititch*, İstanbul (Stamboul) 3, Secteur Guedik-Pacha Ferhad (Temmuz 1923) [*Jacques Pervititch Sigorta Haritalarında İstanbul*, İstanbul, Axa Oyak – Tarih Vakfı yay., 2003, s.60'da 'Institut Bactériologique']. Bakteriyojijane-i Osmani'nin ana girişinin bulunduğu 'Uzun Şücaeddin' (şimdi Peykhane) sokağının batı yanında, Divan Yolu üzerindeki Köprülü Medresesi'nin karşısında, Necip Bey haritasında 'Imprimerie' olarak gösterilen ünlü Matbaa-i Osmaniye / Typographie et Lithographie Osmanié (Osman Bey Matbaası) yer aldığı için, sokak 'Matbaa sokağı' olarak da bilinmekteydi. Bakteriyojijane binası, 1927'den sonra Leyli Tıp Talebe Yurdu ve 1949'dan sonra uzun bir süre İstanbul Kuduz Tedavi Müessesesi (Enstitüsü) olarak kullanılmıştır. Bugün aynı ada üzerinde, cephesi Piyer Loti (eski Şerefîye) caddesine bakan İstanbul İl Sağlık Müdürlüğü binası vardır.

Bey [Akalın] Bakteriyojihaneye'nin gelişimini anlatan bir konuşma yapmıştır.¹³ Dr. Paul-Louis Simond bu açılışa yetişememiştir.¹⁴ Dr. Simond, Ekim ayı içinde İstanbul'a gelerek Bakteriyojihaneye-i Osmani ile birlikte Kuduz (Da'ül-kelp) Tedavihanesi müdüriyetini devralmıştır. Simond'un göreve başlayışında, kentlin öndegelen yerli-yabancı sağlık görevlilerini Çemberlitaş'a çağırarak adeta bir otorite kurmağa çalışması dikkati çekmektedir.¹⁵

Dr. Simond'un resmi yazışmalarında, Bakteriyojihaneye-i şahane için '*L'Institut impérial de bactériologie*' ile birlikte İstanbul Pasteur Enstitüsü ('*L'Institut Pasteur de Constantinople*' ve '*L'Institut Pasteur ottoman à Constantinople*') adını kullandığı görülmektedir.¹⁶ Yazışmalarda nadiren '*L'Institut bactériologique ottoman*' adı okunmaktadır. Bakteriyojihaneye'nin Fransız müdürleri, kurumu Pasteur Enstitüsü'nün İstanbul şubesi olarak algılamışlardır.¹⁷ Pasteur Enstitüsü, Birinci Dünya Savaşına kadar Türkiye'deki

¹³ *Osmanlı Seririyat Mecmuası*'nda Bakteriyojihaneye-i Osmani'nin Çemberlitaş'ta açılışı anlatılırken kurum eleştirilmektedir (Tevfik Salim [Sağlam], sene 2, numero 8 (20), Teşrinievvel 1327, s.384): "Çemberlitaş civarında müceddeden inşa edilen Bakteriyojihaneye-i Osmani'nin resm-i küşadi 8 Eylül [1327 / 21 Eylül / 1911] tarihinde icra edilmiştir. Resm-i küşadına hükümet adına Dahiliye müstefası hazır bulunmakta idi. Meclis-i Umur-i Tıbbiye-i Mülkiye reisi [Dr.] Besim Ömer Bey tarafından irad edilen nutukda: Bakteriyojihaneye'nin edvar ve safahat-ı terakkiyat ve tekamülü zikr ve tadad edilmiştir. Bakteriyojihaneye, ibtida 302 [1886] tarihinde Da'ül-kelb laboratuvarile birlikte Muallim Zoiros Paşa tarafından tesis edilmiş, 310 [1894] senesinde Bakteriyojihaneye Doktor [Maurice] Nicolle'un idaresine tevdi olunmuşdur. Nicolle'un Fransa'ya avdetinde de Müdiriyyet Doktor Remlinger tarafından deruhte edilmiştir. İlan-ı hürriyeti müteakib Doktor Remlinger de avdet etmiş ve o zamandanberi Doktor Rifat [Muhtar] Bey tarafından idare edilmekte bulunmuşdur. Son zamanda Bakteriyojihaneye Müdiriyyetine yine bir cenabi getirmek lüzumu hiss olunmuş ve Fransa etibbasından Doktor [Paul-Louis] Simond celb edilmiştir. Bakteriyojihaneye Enstitüsü'nün memleketimize borçlu olduğu hizmet pek büyüktür. Her nasılsa şimdiye kadar, hem pek lüzumlu zamanlarda, hakkıyla ifaya muvaffak olamadığı vazifeyi, ati-yi karibde hüsn-i ifaya muvaffakiyetini temenni ederiz." (Dr. Besim Ömer Bey' in 'Paşa' ünvanı da II. Meşrutiyet'te geri alınmıştır.)

¹⁴ Besim Ömer Bey, 'Meclis-i Umur-i Sıhhiye Reisi' olarak Bakteriyojihaneye-i Osmani'nin açıldığı gün (21 Septembre/Eylül 1911) Dr. Simond'a yazdığı Fransızca mektupta, yakında Türkiye'ye geleceğini öğrenmekten ve çalışma başvurusunu kabul etmekten mutlu olduklarını belirtmektedir. Buna karşın, yeni Bakteriyojihaneye'nin açılışı için Simond'un gelişini beklenmemiştir. Institut Pasteur, Fonds: Simond Paul-Louis - Code: SIM.15 (497).

¹⁵ A.-M. Moulin, "Kentte koruyucu hekimlik: Pasteur çağında Osmanlı tıbbi, 1887-1908," *Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri*, P. Dumont ve F. Georgeon (ed.), çev. A. Berktaş, İstanbul, 1996, Tarih Vakfı Yurt yay., s.163-193.

¹⁶ A.-M. Moulin, Bakteriyojihaneye-i Şahane'ye hiçbir zaman Pasteur Enstitüsü denilmediğini ileri sürmüştür, "Patriarchal science: the network of the overseas Pasteur Institutes," *Science and Empires: Historical studies about scientific development and European expansion*, eds. P. Petitjean, C. Jami, and A.-M. Moulin, 1992, Dordrecht, Kluwer Academic Publishers, s.314. Bakteriyojihaneye'nin Fransızca resmi adı değişmemiş, fakat 1911'den sonra 'İstanbul Pasteur Enstitüsü' daha sık kullanılır olmuştur.

¹⁷ J.-P. Dedet, *Les Instituts Pasteur d'Outre-Mer: Cent vingt ans de microbiologie française dans le monde*, Paris, L'Harmattan, 2000, s.151-154; J.-P. Dedet, "The overseas Pasteur Institutes, with special reference to their role in the diffusion of microbiological knowledge: 1887-1975," *Research in Microbiol.*, 159 (1), 2008, s.31-35; Saadi Nazım Nirven, "Influence de l'Institut Pasteur sur la bactériologie en Turquie," *İstanbul Kuduz Müessesesinin kuruluşunun 70inci yıldönümü münasebetiyle Milletlerarası Mikrobiyoloji Cemiyetleri Avrupa Seksiyonu tarafından tertiplenen Symposium'lar. 19-22 Eylül 1957, İstanbul, Z.M.*

Resim 3. Çemberlitaş'ta açılan yeni 'Bakteriyojijane-i Osmani'

Ortada Müdür Dr. Paul-Louis Simond ve yardımcıları, solunda: Dr. Ziya Seyfullah, sağında: Dr. Rıfat Muhtar Beyler (Foto: Costaki Vaphiadis, 29.5x20 cm. Ş. Etker koleksiyonu)

bir bakıma mikrobiyolojik incelemelerin referans laboratuvarı olmuş, toplanan materyaller ileri incelemeler için buraya gönderilmiştir.

Paul-Louis Simond, sözleşmesi üç yıllık olduğu halde, Bakteriyojijane müdüriyetinde iki yılını doldurduktan kısa bir süre sonra, 1913'ün Kasım ayı başında İstanbul'dan ayrılmış; kendisine hizmetleri için ikinci dereceden bir Mecidiye nişanı verilmiştir.¹⁸

Louis Pasteur Valléry-Radot

Dr. Louis Pasteur Valléry-Radot (1886-1970), Louis Pasteur'ün torunudur. Dr. P.-L. Simond'dan bir yıl sonra, 1912'de İstanbul'a gelmiştir.¹⁹ Türkiye'de mikrobiyoloji tarihçesinin ele alındığı yazılarda L.P. Valléry-Radot'nun çalışmalarına değinilmemiştir. Dr. Pasteur Valléry-Radot İstanbul'a

Tunçman (ed.), İstanbul, T.C. Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti İstanbul Kuduz Tedavi Ens. yay., 1959, s.86-94.

¹⁸ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), DH-KMS 7/10, 21 Teşrin-i sani 1329 [4 Aralık 1913].

¹⁹ A. Gaulier-L'Hardy, "L'Épidémie cholérique de Constantinople recontée par le petit-fils de Pasteur," *Liberté*, 21 janvier 1913. Aynı tarihlerde, Dr. Ahmet Refik Bey [Güran], Bakteriyojijane-i Osmani'ye, Dr. Simond'un yanına ikinci müdür olarak atanmıştır. Bkz. Osman Nuri [Eralp], "İlk bakteriyojijane ve memleket hizmetleri," *Sıhhat Almanakı*, Mazhar Osman [Uzman] ed., İstanbul, Kader Matbaası, 1933, s.105-108.

Birinci Balkan Savaşı'nın başlangıcında, artan iş yükü karşısında Simond'u desteklemek için asistan olarak gelmiştir. Pasteur Enstitüsü savaş sırasında ortaya çıkan bulaşıcı hastalıkları yerinde incelenmesini istemiş olmalıdır.²⁰

Resim 4. Dr. Pasteur Valléry-Radot ve Dr. Rafael Asseo, Dr. Kemal Muhtar, Dr.vet. Osman Nuri Beyler (ayakta soldan sağa) Bakteriyojohane-i Osmani'de

Dr. Pasteur Valléry-Radot, 1913 başında Birinci Balkan Savaşı ile ilgili İstanbul izlenimlerini yayımlamış,²¹ Türk halkını Fransız kamuoyuna tanıtmaya çalışarak, bu zor günlerde verilmesi gereken insani desteğin unutulmayacağını vurgulamıştır. Valléry-Radot'nun anlatımına göre, kolera savaş alanlarında hızla yayılırken İstanbul'un salgından korunmasına çalışılmış, hastaların bakımına ayrılan değişik mekanlar kordon (*cordon sanitaire*) altında tutulmuştur. Kentin sularından hergün örnekler alınarak Bakteriyojohane-i Osmani laboratuvarında incelenmiştir. Dr. Valléry-Radot içme sularında koleraya rastlanmadığını, fakat özellikle cephede suların kaynatılarak içilmesinin, salgının durdurulmasını sağlayan hijyen önlemlerinin başında geldiğini belirtmektedir. Göçmenlerin barınma gereksinimi ise karşılanamamış, insanlar mezarlıklara bile sığınmak zorunda kalmışlar; hastalık en yoğun biçimiyle göçmenler arasında görülmüştür.

²⁰ Fransız bahriye hekimi C. Candiotti de salgını İstanbul'daki değişik hastaneleri gezerek salgını izlemiştir: "Le transport colloïdal des médicaments dans le cholera (Constantinople, décembre 1912-août 1913)," *Archives de médecine et pharmacie navale*, no.101, 1914, s.205-218.

²¹ L.P. Valléry-Radot, "La guerre des Balkans; impressions de Constantinople," *L'Hygiène* (Paris), T.4, no.41 (1913), s.4-8.

İstanbul'a ulaştırılan kolera hastalarının önemli bir bölümü Bezm-i alem Yenibahçe Gureba Hastanesi'ne kadırlmıştır. Kolerallara ayrılan diğer hastaneler: Demirkapı ve Maltepe asker hastaneleridir. Valléry-Radot yazısında, hastaların Gureba Hastanesi'nde klinik ve laboratuvar yönden sistematik olarak incelendiğini ve hastalığın bakteriyolojik tanısının 'Asya kolerası' olarak Gureba Hastanesi'nin laboratuvarında kesinleştirildiğini belirtmektedir.

P.-L. Simond döneminde Bakteriyojijane-i Osmani çalışmaları

Dr. Paul-Louis Simond, Bakteriyojijane-i Osmani müdürlüğünü üstlendikten sonra, kurumun görev alanı içinde kabul ettiği çalışmaları tanımlayarak, bunları belirli başlıklar altında toplamıştır:²²

- 1) Difteri serumu üretimi.²³
- 2) Dizanteri serumu üretimi.
- 3) Tüberkülin (de Koch) üretimi.
- 4) Mallein testi üretimi.
- 5) Tifo aşısı üretimi.
- 6) İnsan ve hayvan hastalıklarıyla ilgili bakteriyolojik incelemeler yapmak.
- 7) Yerleşik ve salgın hastalıkları üzerinde araştırmalar yapmak.²⁴
- 8) Su bakteriyolojisini araştırmak.
- 9) Kan incelemeleri ve anatomo-patolojik araştırmalar yapmak.
- 10) Hekimlere bakteriyoloji eğitimi vermek.
- 11) Halk sağlığını ilgilendiren hava gözlemlerini yapmak.
- 12) Belediyelere diğer bakteriyoloji kurumlarınca hazırlanan ürünleri sağlamak.

Dr. Paul-Louis Simond'un Bakteriyojijane-i Osmani'nin yönetimi için hazırladığı bir taslak 'Yönetmelik' onun çalışma anlayışı konusunda fikir vermektedir:²⁵

Simond'un tasarısında Bakteriyojijane'nin üç laboratuvarı vardır: (i) inceleme laboratuvarı, (ii) serum üretim laboratuvarı, ve (iii) veteriner laboratuvarı. Her laboratuvarın başında bir 'şef' bulunacaktır. Dr. Simond, veteriner sağlık hizmetlerinin bir kısmını Bakteriyojijane-i Osmani'de yürütmeye karar vermiş; veteriner laboratuvarının çalışma alanını genişleterek, su analizleri ve meteorolojik gözlemler için bu birimi seçmiştir. Dördüncü bir şef, pratik çalışmalardan sorumlu tutulmuştur: eğitim için gelen hekimlerin

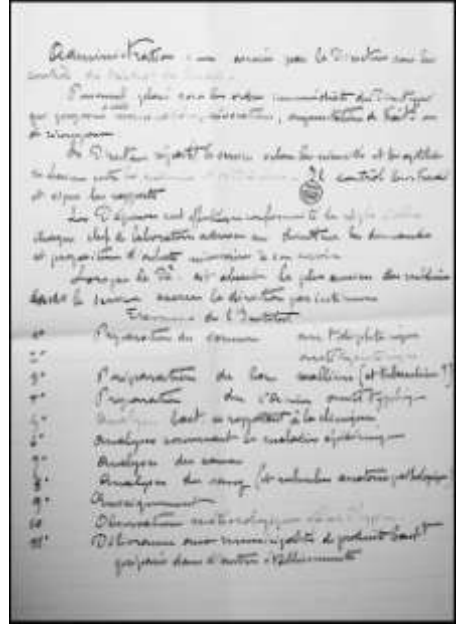
²² Institut Pasteur, Fonds: Simond Paul-Louis - Code: SIM.15 (520).

²³ Serum terimi pasif bağışıklama ürünleri karşılığı kullanılmaktadır, bkz. F.N. Uzluç, *Aşlar – Serumlar*, Ankara, Ankara Üniv. Tıp Fak. yay., [1948] s.331-4, 342-4.

²⁴ Dr. Simond o yıllarda Anadolu'da yerleşik hastalıkları şöyle sıralamıştır: çiçek, kolera, tifo, tifüs, şark çibani, sıtma, cüzzam, kuduz, verem ve frengi.

²⁵ Bkz. **Ek II** 'Yönetmelik'.

gözetmenliğini yapacak, bakteri kültürlerini ve kan incelemelerini denetleyecek, kurumun kitaplığını düzenleyecektir.

Resim 5 a&b. Dr. P.-L. Simond Bakteriyojihanе'deki laboratuvarında çalışırken ve elyazısı ile Bakteriyojihanе-i Osmani'nin görevleri.

Bakteriyojihanе Müdürü, doğrudan Meclis-i Umur-ı Tıbbiye-i Mülkiye reisine bağlı olacaktır. Ancak, Bakteriyojihanе personelinin görev dağılımını müdür olarak Dr. Simond kendisi yapacaktır. Müdürün ayrı bir laboratuvarı ve asistanı olacaktır. Raporları imza yetkisi yine müdüre aittir. Yalnız, önemli ürünlerin üretim ve dağıtım konusunda Meclis söz sahibi olacaktır. Meclisin bir görevlisi hergün Bakteriyojihanе'ye gelerek yazışmaların ve hesapların bir suretini alacaktır.

Dr. Simond'un notlarına göre, Bakteriyojihanе-i Osmani'nin 1913 yılındaki kadrosu şöyledir: Dr. Refik (Ahmet Refik Güran), Dr. Ziya (Ziya Seyfullah), Dr.vet. Osman Nuri (Eralp), Dr. Kemal Muhtar (Özden), Dr. Rafael Asseo, Dr. İhsan (Sami Garan), Dr. Rıza Arif ve Dr. [İzak] İsrail.²⁶ Simond'un asistanı Dr. Pasteur Louis Valléry-Radot ile Kuduz Tedavihanesi'nde görevli Dr. Hayim Naim Elnekave de aynı kadroda sayılmaktadır.

²⁶ Institut Pasteur, Fonds: Simond Paul-Louis - Code: SIM.15 (521). Dr. Simond, Bakteriyojihanе-i Osmani'ye geldiğinde muavini olan Dr. Rıfat Muhtar hastalanarak görevinden ayrılmıştır. Dr. Kemal Muhtar Bey de 1913'te Telkikhane-i Osmani'ye geçmiştir.

Paul-Louis Simond'un döneminde Bakteriyojijane'de aşı üretiminin gözardı edildiği konusunda eleştiriler vardır. Ancak, Dr. Simond'un tifo aşısı yanında kolera ve tifüs aşıları üzerinde çalıştığı bilinmektedir.²⁷ Türkiye'de o tarihte henüz üretilmeyen ve Fransa'dan dışalım yapılan veba ve streptokok serumlarının dağıtımını da Bakteriyojijane yapmaktadır.

Balkan Savaşları, kolera salgını ve Bakteriyojijane

Dr. Paul-Louis Simond, Dr. Louis Pasteur Valléry-Radot ile birlikte, İstanbul'da ve Trakya'da, Çatalca cephesinde kolera salgını üzerinde geniş çalışmalar yapmıştır. Bu yayınlara sağlık tarihçelerinde değinilmemiştir.²⁸ Simond ile Valléry-Radot önce, Balkan Savaşının ilk kolera salgınıyla ilgili gözlemlerini kısa bir yazı biçiminde Fransa'da yayımlamışlardır.²⁹ Burada, koleranın Anadolu'dan gelen askeri birlikler tarafından savaş alanlarına taşındığı, salgının özellikle Lüleburgaz muharebelerinden sonra büyük hızla yayıldığı; hastalığın belirli bakteriyolojik ve klinik karakterler gösterdiği belirtilmektedir.

Dr. Simond ve Dr. Valléry-Radot, Fransa'ya dönüşlerinde, Dr. Kamil ve Dr. Rafael Asseo Beylerin katılımıyla yaptıkları çalışmaları daha geniş bir rapor halinde sunmuşlardır.³⁰ Bu rapor 45 sayfalık bir monografi niteliğindedir. Girişte, yine kolera salgınının 1910 sonbaharında Trakya'da yapılan askeri manevraların ardından başladığı belirtilmiş; bulaş koşullarından sözedilmiştir.³¹

²⁷ Bakteriyojijane-i Osmani'de üretilen kolera aşısının uygulamasıyla hastalıktan bir ölçüde korunma sağlanabilmiştir, N. Yıldırım, "Osmanlı Devleti'nde kolera aşısı," *Mostar*, sayı 58, Aralık 2009, s.48-51.

²⁸ N. Akyay, *Tıbbi Mikrobiyoloji ve Enfeksiyon Hastalıkları Bibliyografyası (1801-1971)*, Ankara, 1972, Ank. Ü. Diyarbakır Tıp Fak. yay., s.178-187; O. Dağlar, "Balkan Savaşlarında koleranın pençesinde İstanbul", *İstanbul Derg.*, sayı 48, Ocak 2004, s. 72-75; O. Dağlar, *War, Epidemics and Medicine in the Late Ottoman Empire (1912-1918)*, Haarlem, Turkestan and Azerbaijan Research Center, 2008, s.23 vd.; O. Dağlar Macar, *Balkan Savaşları'nda Salgın Hastalıklar ve Sağlık Hizmetleri*, İstanbul, Libra yay., [2010] s.47 vd.; S. Kaya Kılıç, "Birinci Balkan Savaşı Döneminde Sağlık Hizmetleri ve Koşulları," *Dokuzuncu Askeri Tarih Semineri Bildirleri II*, Ankara, Genkur. Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Bşk. yay., 2006, s.275-287; A. Noyan, "Memleketimizde salgın hastalıklar (Kolera salgınları)," *İ.Ü. Tıp Fak. Mecm.*, c.26, sayı 4 (1963), s.437-449; H. Özdemir, *Salgın Hastalıklardan Ölümler 1914-1918*, Ankara, Türk Tarih Kurumu yay., 2005, s.57-73 (Balkan Savaşları); E.K. Unat, "Osmanlı İmparatorluğunda 1910-1913 yıllarında kolera salgınları ve bunlarla ilgili olaylar," *Yeni Türk Tıp Tarihi Araştırmaları*, I (1995), s.55-66; E.K. Unat, a.g.y., s.128, 138-175 (Osmanlı İmparatorluğunda bakteriyoloji ve viroloji yayınları).

²⁹ P.-L. Simond, L.P. Valléry-Radot, "Notes sur l'épidémie de choléra de Constantinople de novembre-décembre 1912," *Gazette des hôpitaux [civiles et militaires]*, T. LXXXVI, 8 (21 janv. 1913), s.117-120.

³⁰ P.-L. Simond, L.P. Valléry-Radot, Kiamil Bey et Raphaël Assea, "Notes sur le choléra à Constantinople et en Thrace, de 1910 à 1913," *Bulletin de la Société de Pathologie Exotique*, T.VII, no.4 (8 Avril 1914), s.313-357 (+1 pl.).

³¹ Kolera 1910 yılında Selanik'te de görülmüş ve Belediye halkı uyarmak gereğini duymuştur. Bkz. *Kolera Hastalığına Karşı İttihazı İcab Eden Tedabir-i Şahsiye*. Selanik Belediye Sıhhiye Meclisinin mukarreratıdır. [Selanik] Midhat Paşa Mekteb-i Sanayi Matbaası, 1326 [1910] (7 s.).

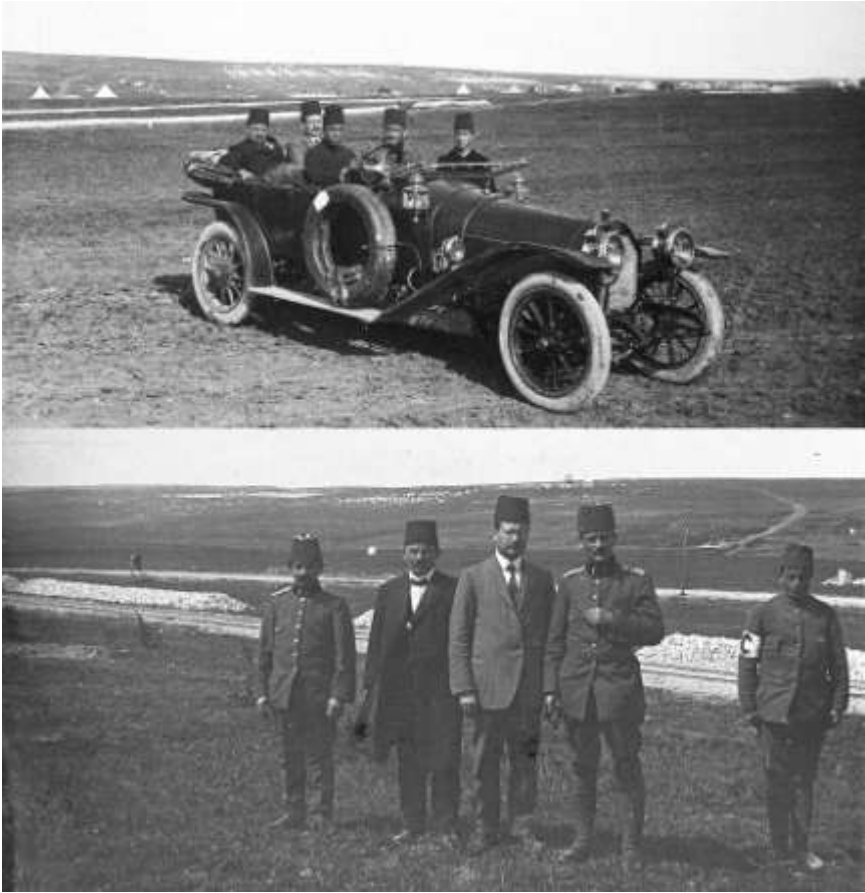
Rapordan öğrendiğimize göre, salgın 1911 Ekiminde yinelemiş ve İstanbul Boğazı kıyılarına kadar olan bölgede koleradan ölümler görölmüştür.³² Dr. P.-L. Simond, Bakteriyolojihane-i Osmani'nin Çemberlitaş'ta açılışından hemen sonra Yıldız ve 'Osmanlı' Etfal Hastaneleri ile Darülaceze'de yatanlarda *Vibron kolera* (de Koch) taramalarına başlamıştır.

Raporda 1912 seferberliğiyle birlikte alevlenen koleranın, Birinci Balkan Savaşı'nın 30-31 Ekim muharebeleri sonrasında, Lüleburgaz çevresinden başlayarak hızla yayıldığı ve Kasım sonunda Marmara kıyılarından Karadenize kadar uzanan geniş coğrafyada salgın halini aldığı belirtilmektedir. Bu sırada, hastalığın tanısı konusunda ortaya çıkan tartışmalar laboratuvar incelemeleri ile çözümlenebilmiştir. Salgın, % 50'yi aşan bir mortalite ile 1913 Ocak ayına kadar sürmüştür. Raporu hazırlayanlar, salgını durduran etkenlerin savaşa ara verilmesi ve kar yağışları olduğu kanısındadırlar.

Kolera, 1913 Ağustos'unda Türk askerleri arasında yeniden belirmiştir: savunma konumundaki birliklerinin Edirne'ye doğru hareketiyle askerlerin enfekte alanlara girmesi salgını yeniden başlatmıştır. Bu günlerde P.-L. Simond, 1 Eylül 1913'de Toptaşı Bimarhanesi'nde çıkan sınırlı bir salgını yerinde gözlemliyerek, koleranın bulaşma biçimleri konusunda bir inceleme yapmak olanağını bulmuştur. Simond'a göre hastalık, sulardan değil, doğrudan kişisel temas ve enfekte olmuş nesnelere aracılığıyla bulaşmaktadır. Bakteriyolojihane laboratuvarlarında yapılan araştırmalarda karasineklerin kolerayı bulaştırma olasılığı da irdelenmiştir.

Bakteriyolojihane-i Osmani'de kolerayla ilgili laboratuvar çalışmaları 1911'den 1913'e kadar üç yıl boyunca aralıksız sürdürölmüştür. Laboratuvarda hazırlanan tavşan serumu ile yapılan aglütinasyon testleri ile hastalığın ayırıcı tanısının yapılmasına çalışılmıştır. İstanbul'da Dr. Rafael Asseo ve Dr. İhsan (Sami Garan) tarafından yapılan ve Pasteur Enstitüsü'nde Dr. J. Ringenbach tarafından tekrarlanan incelemeler sonucunda, koleranın bir 'Marmara suşu' (*Vibron marmara*) ile farklı iki İstanbul suşu (*Vibron A* ve *B*) tanınmıştır.

³² Yeni Bakteriyolojihane-i Osmani'nin açıldığı tarihte koleranın İstanbul'da endemik denilebilecek kadar yaygın ve yerleşik olduğu anlaşılmaktadır. Bir kaynağa göre, Mayıs – Eylül 1911 aylarında 1542 kolera hastası arasında 837 ölüm saptanmıştır ([*Bulletin de l'Administration sanitaire de l'Empire Ottoman, Conseil supérieur de santé, Séance ordinaire du Mardi, 5 Septembre 1911*, [İstanbul], no.45, s.6, 33). İkinci bir kaynak, Ağustos ayı sonuna kadar hasta sayısını 1756 ve ölü sayısını 987 olarak vermektedir (Tevfik Salim [Sağlam], "Kolera," *Osm. Serir. Mecm.*, sene 2, numero 7/19, Eylül 1327, s.336).

Resim 6 a&b. Bakteriyolojihane-i Osmani ekibi Çatalca cephesinde.

Diğer yandan, kolera portör taramaları 1913 yılında Urla Karantina Adası'na (Klazomen tahaffuzhanesi) kadar ulaştırılmıştır. Raporda, geniş yer ayrılan bir konu: kolera hastalarındaki deri bulgularının (eritem), daha tipik olan tifüs deri döküntülerinden (ekzantem) ayrılmasıdır. Bir renkli levha ile gösterilen deri döküntüleri kanıt olarak sunulmuş, ayrıca toplam 24 olgu klinik seyir ve laboratuvarlarıyla tartışılmıştır.³³

Simond'un yönetimindeki Bakteriyolojihane-i Osmani'nin Balkan Savaşlarında İstanbul'da bulunan diğer sağlık kuruluşlarıyla ilişkileri de rapora

³³ Bu konuya geniş yer ayrılmasının bir nedeni, Balkan Savaşı'nın başlangıcında görülen tifüs hastalığının ayrıncı tanısındaki görüş ayrılıklarıdır. Tartışmaların bir özeti için, bkz. K. Özbay, *Türk Askeri Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri*, c.I, İstanbul, Yörük Basımevi, 1976, s.110-13 'Tifüs meselesi'.

bir ölçüde yansımıştır.³⁴ Bu bağlamda öne çıkan isimlerden biri Dr. Gabriel Delamare'dir.³⁵

Dr. Mehmet Kamil Bey'in Kolera Gözlemleri

Dr. P.-L. Simond'un kolera salgını sırasında işbirliği yaptığı ve adını raporunun yazarları arasına aldığı 'Kiamil bey', Yenibahçe Bezm-i alem Gureba Hastanesi'nin laboratuvar şefi olan Dr. Mehmet Kamil Berk'tir (1878-1958).³⁶ M. Kamil Bey, Bakteriyojihaneye-i Osmani'de kolera için yapılan serolojik incelemelerin hemen hepsini hastanesinde kurduğu 'seririyat laboratuvarı'nda gerçekleştirebilmiştir. Mehmet Kamil Bey, Birinci Balkan Savaşı sırasındaki klinik gözlemleriyle kolera olgularının tanısıl incelemelerini bir kitapçık halinde yayımlamıştır.³⁷

Mehmet Kamil Bey'in savaş koşullarında çok az sayıda bastırabildiği bu bilimsel çalışması P.-L. Simond'un raporunun kaynaklarından biridir. Örneğin, raporda verilen 'sero-diagnostik istatistiği' (s.337), *Müşahedat*'ın 'Koleranın esna-yı seyrinde ve devr-i nekahatinde yapılan sero-aglütinasyon' tablosundan

³⁴ Koleralı Rum hastalarla ilgilenen, göz hastalıkları ve mikrobiyoloji uzmanı Dr. Ananias Gabrielides'in Dr. Simond'la işbirliği yaptığı görülmektedir. Yine, Yedikule (Balıklı) Rum Hastanesi'nden Dr. Dimitrios Evelpides, koleralı hastaları izleyerek yayınlar yapan bir hekimdir: "Le choléra asiatique dans l'Hôpital National Grec de Yedi-Coulé, pendant la dernière epidémie," *Revue Médico-pharmaceutique*, (İstanbul), T.24, no.5, 1911, s.51-54. Ayrıca, A. Gabrielides'in kolera aşısı için, bkz. "Le vibriion cholérique de l'épidémie de Constantinople en 1910, Preparation d'un vaccin anticholérique," *Gazette Médicale d'Orient* (İstanbul), T.58 no.5, 1913, s.158-166.

³⁵ Balkan Savaşında görülen kolera salgınına yerinde inceleyen hekimlerden biri olan Dr. Gabriel Delamare, mütareke döneminde Darülfünun Tıp Fakültesi'ne müdderis olarak girecektir. Dr. Delamare, o yıllarda Meclis-i Umur-i Sıhhiye'nin (*Conseil International de Santé*) Fransız delegesidir. Bkz., G. Delamare, "Étude sur quelques cas de choléra observés à Constantinople en 1912-1913," *Ann. de méd.*, T.II (1914-1915), s.375-398.

³⁶ Dr. Mehmet Kamil Berk, Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye'nin 1902 yılı mezunudur. Eğitim için Fransa'ya gitmiş; dönüşünde Ağustos 1910'da Bezm-i alem (Yenibahçe) Gureba Hastanesi'nde Klinik Laboratuvarı şefliğine tayin edilmiştir. Üç yıl kadar Gureba Hastanesi'nde çalışan Dr. M. Kamil Bey, burada bir tahlil laboratuvarı kurmuş, otopsi uygulamasını başlatmış, bir de tıp kitaplığı oluşturmuştur. Balkan Savaşı sırasında Gureba Hastanesi, eklenen barakalarla bir kolera hastanesine dönüştürülürken, Dr. M. Kamil Bey yoğun çalışmalar yapmıştır. Daha sonra, Cerrahpaşa ile Şişli Etfal Hastanelerinde müdür, sertabip ve dahiliye şefi olarak görev yapan Dr. M. Kamil Berk, Atatürk'ün son hastalığında bakımını üstlenen uzman hekimlerinden biri olmuştur. Yaşamöyküsü için, bkz. Asuman Baytop, "Bir hastane hekimi: Dr. Mehmet Kamil Berk (1878-1958), mesleki faaliyetleri ve bilimsel yayınları," *Arslan Terzioğlu'na Armağan: 60. Doğum Yılı Anısına*, E. Lucius, A. Mat, Ö. Öncel, B. Özalay ed., İstanbul, Isis yay., 1999, içinde s.453-464 (portre).

³⁷ Doktor Mehmed Kamil (Yenibağçe Gureba-yı Müslimin Hastahanesi Laboratuar Şefi), *Kolera Hakkında Bazı Müşahedat*, İstanbul, İfham Matbaası, [H.] 1331/1913 (12x19 cm., 77 s.). Dr. M. Kamil Berk'in çalışması Temmuz 1913'te yayımlanmıştır ve Birinci Balkan Savaşı kolera salgınının 5 Teşrinisani 328 [18 Kasım 1912] ile 7 Kanunusani 328 [20 Ocak 1913] arasında Bezm-i alem Gureba Hastanesi'nde izlenen hastalarını kapsamaktadır. Dr. M. Kamil Bey, incelemelerinde objektif olmaya çalıştığını özellikle belirtmiştir: "1338 [1912] senesinde Hastahane'ye kabul edilen kolerahılarda, gerek vesait-i teşhisiye ve gerek tedaviye aid bazı tatbikat-ı seririye neticesini havi müşahedatımı bir risalecik şeklinde tertib ve müşahedat-ı mezkure hakkında kat'iyen beyan-ı fikir etmeyib yalnız erbab-ı mütealannın tenkid ve izahına havale etmeği tercih etdim."

(s.5) alıntıdır. Dr. Simond için, kolera hastalarını güvenilir laboratuvar verileri ile birlikte değerlendirilebildiği sağlık kuruluğu Yenibahçe Gureba Hastanesi olmuştur.³⁸ Bakteriyojijane'nin Çemberlitaş'ta olması Gureba Hastanesi ile ortak çalışmaların yapılmasını kolaylaştırmıştır. Dr. Mehmet Kamil Bey'in Bakteriyojijane ekibinden ayrıcalığı, salgın sırasında hasta bakımıyla bizzat uğraşması ve sağaltımlarında söz sahibi olmasıdır. Gureba Hastanesi'nde Bakteriyojijane-i Osmani ile paralel yürütölen laboratuvar çalışmalarının bulgu ve sonuçlarının paylaşıldığı anlaşılmaktadır.

Resim 7. Doktor Mehmed Kamil, *Kolera Hakkında Bazı Müşahadat*.

Dr. Kenan Tefik Sezenel'e imza tarihi: 14 Temmuz 329/27 Temmuz 1913 (Ş.Etker koleksiyonu)

³⁸ Simond'un raporunda, sunulan hastalardan üçünün Mehmet Kamil Bey'in hastaları olduğunu belirtilmiştir. Bu hastalardan biri *Müşahadat*'ta (18. olgu) yer almaktadır. Diğer iki hastaya ait klinik bilgilerin M. Kamil Bey'in kendisinden alındığını düşünüyöruz. Dr. M Kamil Bey, kolera tanısında kullandığı aglütinasyon incelemesi için 'geçen seneki [1911] epidemiden alınan vibriyon'lardan da yararlandığını belirtmektedir. Bu materyal Bakteriyojijane'den sağlanmış olmalıdır.

Sonuçlar

Dr. Paul-Louis Simond'un Bakteriyojihaneye Müdürlüğü dönemi siyasal olarak çalkantılı, sürekli denilebilecek savaş yıllarıdır. Bakteriyojihaneye-i Osmani'nin açıldığı günlerde Trablusgarp'ta çarpışmalar başlamıştır. Bu olağanüstü koşullar Simond'un programını etkilerken, ortaya çıkan salgınlar yeni çalışma olanakları da yaratmıştır. Bakteriyojihaneye, Maurice Nicolle döneminde (1894-1901) insan ve hayvan bakteriyojisi için bir araştırma, aşı ve serum üretim merkezi iken, Dr. Paul Remlinger'nin döneminde (1901-1910), özellikle Bakteriyojihaneye-i Baytari'nin ayrılmasını izleyerek, bu işlevinden bir ölçüde uzaklaşmış,³⁹ Remlinger çalışmalarını daha çok bir kuduz uzmanı olarak sürdürmüştür.⁴⁰ Bu nedenle, Bakteriyojihaneye-i Osmani, yalnız adı ve Çemberlitaş'taki laboratuvarları ile değil, tanımlanan çalışma biçimiyle de Bakteriyojihaneye-i şahane'den farklı, yeni bir kurum olarak değerlendirilebilir.

Bakteriyojihaneye-i şahane kuruluşunda Mekatib-i Askeriye Nezareti'ne bağlanmıştır. Ancak, Bakteriyojihaneye'nin her dönemde özel bir statüsü vardır ve 1909'da oluşturulan Müessesat-ı Hayriye-i Sıhhiye'ye bağlı sağlık kuruluşları arasına alınmamıştır.⁴¹ Fransızlar için Bakteriyojihaneye bir prestij kurumudur ve Almanların Gülhane'deki egemenliğine karşı geliştirilmiş bir etkinlik alanı olarak görülmektedir.⁴² Dr. P.-L. Simond düzeyinde bir askeri hekimin İstanbul'da görevlendirilmesi siyasal çerçevede anlaşılabilir. Bununla birlikte, Bakteriyojihaneye üzerine yapılan çeşitli yayınlarda Dr. Simond'a çok kısaca değinilirken, Simond'un özgeçmişinde de İstanbul ve Bakteriyojihaneye-i Osmani'ye tek satırlık bir yer verilmiştir.⁴³

³⁹ Bunun yanında, Paul Remlinger, İstanbul'daki 1908 kolera salgınına rapor etmiş ve tífúse ilgili yeni bilgileri Bakteriyojihaneye kursiyerlerine aktarmıştır. Bkz. İ.H. Milaslı, "Memleketimizde tífúse karşı ilk fenni savaş," *Kutlu Bilgi*, sayı 9, Mayıs 1945, s.273-275.

⁴⁰ Dr. Paul A. Remlinger (1871-1964) kuduz etkeni virüsü filtre ederek gösterdiği çalışmasını 1903 yılında İstanbul'da yapmıştır, P. Remlinger, "İstanbul Kuduz Enstitüsü'nün kuruluşu ve geçirdiği sıkıntılı safhalar (4)," çev. E. Noyan, *Tıbbi Dünyası*, c.XXI, no.8-244, Ağustos 1948, s.6228; P. Remlinger, *Titres et travaux scientifiques du Dr P. Remlinger, directeur de l'Institut Impérial de Bactériologie et de l'Institut Antirabique de Constantinople*, [İstanbul] 1908. Ayrıca, bkz. B. Melikoğlu, R.T. Başağaç Gül, T. Özku, "Paul Ambroise Remlinger: a Pasteurien in Turkey and his studies on rabies," *Revue de Médecine Vétérinaire*, T.160, no.7, 2009, s.374-377. http://www.revmedvet.com/2009/RMV160_374_377.pdf

⁴¹ İstanbul'da 1910 yılından sonra Demirkapı, Şişli ve Yenibahçe Gureba hastanelerinde kurulan 'kolera pavyonları' ile tebhirhaneler ve yeni kimya laboratuvarı bu kuruma bağlanmıştır, [O.N. Ergin] *Müessesat-ı Hayriye-i Sıhhiye Müdüriyeti / Direction Générale de l'Assistance Publique de Constantinople*, [Risalet-i seneviyye, 1326] İstanbul, Matbaa-i Arşak Garoyan, 1327/1911, s.2, 14-15, 89.

⁴² Prusya İmparatoru II.Wilhelm'in 1898 Ekim ayında İstanbul'a geldiği zaman Bakteriyojihaneye-i Şahane'yi görmek istediği, fakat Dr. Maurice Nicolle bu isteği geri çevirdiği söylenmektedir, J. Nicolle, *a.g.e.*, s.75-76.

⁴³ Bkz. "Hommage à Paul-Louis Simond (1858-1947)," *Bulletin de la Société de pathologie exotique*, 1999, T. 92-6 içinde M. Schwartz, "Microbes et insectes, 1898-1998: l'héritage de Paul Louis Simond. Discours de bienvenue," s.373-374 ve P.T. Brey, "Paul-Louis Simond et les coccidies," s. 382.

Dr. Paul-Louis Simond'un kendisinden İstanbul'da beklenen hizmetleri bir ölçüde gerçekleştirdiği varsayılabilir. Bakteriyojijane'de kendisinden önce müdürlük yapan Dr. M. Nicolle ve Dr. P. Remlinger'in Türk sağlık yetkilileri ile anlaşmazlıkları olmuş ve ayrılışları diplomatik sorunlara neden olmuştur.⁴⁴ Dr. P.-L. Simond'un sözleşmesini erken sonlandırmış olması önemli bir boşluk yaratmamıştır, çünkü Balkan Savaşlarındaki büyük kayıplar radikal gelişmelere yolaçmış⁴⁵ ve sağlık hizmetlerinin askeri reformlarla birlikte yeniden ele alınmasını zorunlu olmuştur.⁴⁶ Bu süreçte, Bakteriyojijane'nin Fransız uzmanları sahneden çekilmiş; görülen salgın hastalıklar içinde ilk sırayı tutan koleranın yerini tifüs almağa başlamıştır.

Dr. Paul-Louis Simond'un Bakteriyojijane'nin bilimsel düzeyini yükselttiğini ve çalışma disiplini geliştirdiğini söyleyebiliriz. Bunun yanında, Dr. M. Kamil Berk'in klinik ve laboratuvar çalışmaları, İstanbul hastanelerinde bulaşıcı hastalıklara yönelik hizmetlerin Bakteriyojijane-i Osmani ile karşılaştırılabilecek düzeyde olduğunu göstermektedir. Dr. Simond'dan sonra Bakteriyojijane-i Osmani müdürlüğüne atanan Dr. Ahmet Refik Güran (1873-1963) nitelikli bir araştırma kurumu devralmış, fakat Birinci Dünya Savaşı'nın koşullarının yarattığı güçlükler karşısında Çemberlitaş'taki laboratuvarlar gibi, Bakteriyojijane de kurum olarak yetersiz kalmıştır.

Birinci Dünya Savaşının başlamasıyla Fransızlarla sağlık alanında sürdürülen ilişkiler kesilirken, cephelerde ve cephe gerisinde yeni sağlık örgütlenmeleri, yeni kurullarla düzenlemeler yapılmıştır. Mütareke döneminde ise, Fransızlar 1919'da Bakteriyojijane-i Osmani'yi doğrudan denetimlerine almışlar ve Pasteur Enstitüsü'nün bir şubesine dönüştürme girişiminde bulunmuşlardır.⁴⁷ Fransızlar, isteklerini gerçekleştiremeden İstanbul kurtarılmış ve Bakteriyojijane 1922 yılında Şehremaneti'nin yönetiminde yeniden yapılandırılmıştır.

⁴⁴ M. Huet, "L'Institut Impérial de Bactériologie de Constantinople," *Histoire des sciences médicales*, T.XXXIV, no.3 (juil.- sept. 2000), s.289-293.

⁴⁵ Osmanlı hükümeti, 27 Ekim 1913 tarihinde Alman hükümetinden, askeri reform planlaması için personel istemiştir. Bu heyete askeri hekimler de katılmıştır: J.L. Wallach, *Bir Askeri Yardımın Anatomisi: Türkiye'de Prusya-Alman Askeri Heyetleri 1835-1919*, çev. F. Çeliker, 2.bs., Ankara, Genkur. Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Bşk. yay., 1985, s.113; H. Becker, *Äskulap zwischen Reichsadler und Halbmond: Sanitätswesen und Seuchenbekämpfung im türkischen Reich während des Ersten Weltkrieges*, Herzogenrath, 1990, s.16-23.

⁴⁶ Berlin'de, 'Kolağası' rütbesiyle Osmanlı ordusuna katılan bakteriyojijane ve hijyen profesörü Dr. Georg Mayer (Bey), Kasım 1913'te İstanbul'a gelmiştir, *Osm. Serir. Mecm.*, sene 3, numero 9, Teşrinisani 1327, s.422. Ayrıca bkz., H. Becker, "Georg Mayer – ein Bayerischer Militärarzt als Sanitätschef in der Türkei," *Actes. XXXe Congrès international d'histoire de la médecine [SIHM], Düsseldorf 31.VIII – 5.IX.1986*, Vicom KG, Leverkusen, 1988, s.1291-1295.

⁴⁷ J.-P. Dedet, a.g.e., s.153.

Resim 8. Çemberlitaş'taki Bakteriyojane-i Osmani'nin binasının son hali: İstanbul Kuduz Tedavi Enstitüsü, c. 1960 (Ş. Etker Koleksiyonu)

Ek I - Dr. Paul-Louis Simond'un Dahiliye Nezareti Sıhhiye Müdüriyet-i Umumisi ile yaptığı sözleşme

Sözleşmenin Türkçe özeti:⁴⁸

Dr. Paul-Louis Simond, Dahiliye Nezareti'nin 'Meclis-i Tıbbiye-i Mülkiye ve Sıhhiye-i Umumiye' kuruluşuna bağlı Bakteriyojane-i Osmani ile Da'ül-kelpe Tedavihanesi müdürlüğü görevlerini üç yıllık süre için üstlenmeyi kabul eder. Bu hizmet karşılığında yıllık 80,000 altın kuruş ücret alacaktır; aylık ücreti 6,666 kuruştur (Md.1 ve 3). Bakteriyojane'nin bütün çalışmaları Sıhhiye Müdüriyeti'nin kurallarına uygun olacaktır. Bakteriyojane'nin harcamaları adigeçen Meclis tarafından denetlenecek; ürünlerinin satışından sağlanacak gelir Müdüriyet'e gelir kaydedilecektir (Md.2, 4 ve 7). Çalışmalar her ay rapor edilecek, ürünlerin dağıtımı belirtilecektir. Yazışmalar Türkçe yapılacaktır (Md.5, 6 ve 8). Dr. Simond ayrıca Bakteriyojane'nin çalışmaları ve eğitim programıyla ilgili olarak üç aylık raporlar hazırlayacaktır (Md.9 ve 10). Dr. Simond'un yıllık 6 hafta ücretli izni olacaktır. Sözleşme süresinin sonunda sözleşmeyi yenileyip yenilememeye Hükümet karar verecektir. İstanbul'a gelişi ve dönüşü için Dr. Simond'a ayrıca yüzer lira yolluk ödenecektir (Md.11 ve 12).

⁴⁸ Paul-Louis Simond'a 8 Ağustos 1911 tarihinde iletilen kontratın 13 madde olduğu, ancak bir maddenin kendisi tarafından kabul edilmediği anlaşılmaktadır. Kabul edilmeyen bu maddenin içeriği bilinmemektedir. Dr. Simond'un Bakteriyojane-i Osmani'nin açılışında bulunmayışı bu anlaşmazlıkla ilgili olabilir.

Traduction du Contrat à échanger entre le Dr. Simond, citoyen français et l'Administration des affaires médicales civiles et de l'hygiène publique⁴⁹**Art. 1**

Le Dr. Simond accepte, avec une allocation annuelle de 80 000 piastres or, pour un délai de trois ans la direction des laboratoires de bactériologie et antirabique attachés à l'Administration du Conseil Médical civil et de l'hygiène publique dépendant du Ministère de l'Intérieur.

Art. 2

Toutes les opérations des laboratoires de bactériologie et antirabique seront soumises aux règlements et usages en vigueur dans la dite Administration et se trouveront placées sous la surveillance de dit Conseil.

Art. 3

L'Allocation du Dr. Simond sera révisée en mensualités à partir de la date de Contrat échangé pour les directions des laboratoires de bactériologie et de la rage et il touchera chaque mois, à la caisse de l'Administration des affaires médicales civiles la somme de 6666 piastres or. Aucune retenue ne sera effectuée sur ce traitement. Le Dr. Simond gèrera les deux laboratoires à la fois.

Art. 4

Les crédits affectés au laboratoire de bactériologie seront dépensés en conformité des lois et règlements adaptés actuellement par l'État pour ses achats et ses dépenses et qui pourraient être ultérieurement établis et ce, après autorisation du Conseil médical civil. Les sommes provenant de la vente du serum, des analyses et d'autres chefs reviendront intégralement à la caisse de de l'Administration des affaires médicales civiles.

Art. 5

Toutes les opérations de la clinique de la rage et de la bactériologie seront exécutées après avoir été soumises à la sanction du Conseil Médical et conformément à la décision donnée par le dit Conseil. La comptabilité versera chaque mois, à la direction vingt livres turques pour les frais indispensables [à] deux laboratoires (à la condition toutefois que lorsque les pièces justificatives des dépenses de l'un seront remises celles de l'autre aussi seront remises).

Art. 6

A la fin de chaque mois, il sera dressé un tableau constatant, les revenus mensuels du laboratoire de bactériologie, la quantité de serum obtenue et les localités où le serum a été envoyé, durant le mois. Ce tableau sera envoyé au Conseil. Toutes ces pièces seront rédigées dans la langue officielle du pays qui est le turc.

Art. 7

Les dépenses seront faites, comme il a été dit à l'article 4, après la décision du Conseil médical civil, par l'entremise de la Commission des achats formée dans cette

⁴⁹ Institut Pasteur, Fonds: Simond Paul-Louis - Code: SIM.15 (488). Sözleşmenin Türkçe metni arşivlerimizde bulunamamıştır.

administration. La nomination et la révocation des fonctionnaires et des employés de service se font par le Conseil médical, sur la proposition écrite de la direction.

Art. 8

Les formalités des propositions écrites et des procès-verbaux présentés par la direction du laboratoire de bactériologie seront remplies par le dit Conseil et les communications voulues pour faire le nécessaire à cet effet seront transmises à la direction, sans perdre de temps.

Art. 9

Le Dr. Simond, à l'effet de donner un essor aux opérations des laboratoire de bactériologie, donnera des leçons aux médecins, sur une décision du dit Conseil, mais il n'aura pas le droit de réclamer un traitement quelconque pour ce service.

Art. 10

Le Dr. Simond présentera, chaque trois mois, au Conseil un rapport général, au sujet de analyses faites au laboratoire de bactériologie aussi que au sujet des dépenses effectuées et du système de l'enseignement.

Art. 11

Le Dr. Simond à le droit d'obtenir chaque année six semaines de congé dans une période qu'il jugera le plus convenable. Ce congé lui sera accordé et son traitement lui sera payé, à la condition que les affaires du laboratoire de bactériologie n'en souffrent pas.

Art. 12

Il sera accordé cent livres turques au Dr. Simond pour ses frais de voyage jusqu'à Constantinople. Son traitement courra à partir de la date où il prendra possession de ses fonctions. À l'échéance du Contrat, le Gouvernement Impérial sera parfaitement libéré de le renouveler ou non. Dans le cas où il ne sera pas renouvelé, il lui sera accordé cent livres turques seulement pour ses frais de retour.

Ek II - Dr. Simond'un Bakteriyolojihane-i Osmani yönetmeliđi (taslak)⁵⁰

Projet de règlement du service de l'Institut Impérial Ottoman de Bacteriologie

[I.] Administration de l'Institut

L'Administration des Instituts Bactériologique et Antirabique est assurée par le Directeur, sous le contrôle du Président du Conseil des affaires médicales civils.

Le Directeur a sous ses ordres immédiats tout le personnel. Il adresse par écrit au Président les nominations, les révocations, les augmentations ou les diminutions de traitement sont faites par le Conseil sur proposition écrite du Directeur.

Les propositions de récompenser sont également faites par le Directeur. Le Directeur répartit les services entre les médecins et veterinaire de l'Institut selon leur

⁵⁰ P.-L. Simond'un elyazısıyla hazırlanmış olan bu taslağın yayımlanıp yayımlanmadığı bilinmemektedir, Institut Pasteur, Fonds: Simond Paul-Louis - Code: SIM.15 (520).

aptitudes et leur compétence particulières. Il contrôle leur travail et signe tous les rapports.

Les dépenses sont effectuées en conformité des règles établis, soit directement sur les fonds d'avance quand s'il s'agit des petites dépenses journalières soit après autorisation du Conseil s'il s'agit de dépenses importantes. Aucune dépense n'est engagée sous la signature du Directeur. Lorsqu'un achat de matériel est nécessaire dans un laboratoire, le chef de ce laboratoire en fait la demande au Directeur par un bon à souche.

Pour dresser l'inventaire du matériel dans chaque institut et tenir les registres concernant la correspondance et la comptabilité, un employé du Conseil est mis à la disposition du Directeur pendant le temps nécessaire chaque jour.

Lorsque le Directeur est absent du Constantinople le plus ancien médecin en service dans chaque institut exerce la direction par intérim.

[II.] Institut Bactériologique: Travaux exécutés dans l'Institut

- 1° Préparation du sérum antidiphthérique.
- 2° Préparation du sérum antidysentérique
- 3° Préparation de la tuberculine de Koch
- 4° Préparation de la malléine
- 5° Préparation du vaccin antityphique
- 6° Analyses bactériologiques de clinique médicale et vétérinaire
- 7° Analyses concernant les maladies éndémiques et épidémiques
- 8° Analyses bactériologiques des eaux
- 9° Analyses hématologiques
- 10° Enseignement de la bactériologie aux médecins autorisés par le Conseil
- 11° Observations météorologiques utiles à hygiène

L'Institut peut avoir en réserve en outre des produits qu'il prépare, certains sérums et vaccins fabriqués dans d'autres établissements. La délivrance des sérums, vaccins et produits thérapeutiques divers, de même que l'exécution des analyses sont effectuées à titre gratuit ou payant selon les instructions du Conseil.

[III.] Attributions du personnel médical et vétérinaire

- 1° Un médecin chef du laboratoire des analyses
- 2° Un médecin chef du laboratoire des sérums
- 3° Un vétérinaire chef du laboratoire vétérinaire
- 4° Un médecin chef des travaux pratiques
- 5° Un médecin assistant

Le chef du laboratoire des analyses est chargé 1° des analyses concernant la clinique médicale et épidémies ; 2° des sérodiagnostics et réactions de Wasserman ; 3° de la préparation du vaccin antityphique. Il est secondé dans son service par le médecin assistant.

Le chef du laboratoire des sérums est chargé 1° de la préparation du sérum antidiphthérique ; 2° de la préparation du sérum antidysentérique ; 3° de la conservation des sérums. Il tient la comptabilité des sérums dont l'Institut approvisionné et dont la

délivrance est faite sous sa surveillance. Il a la surveillance des chevaux et établit les demandes d'achats concernant leur entretien.

Le chef du laboratoire vétérinaire est chargé 1° de la préparation de la malléine ;

2° de la préparation de la tuberculine ; 3° des recherches anatomo-pathologiques demandées par les administrations ; 4° des analyses d'eau ; 5° des observations météorologiques. Il tient la comptabilité des délivrances de malléine et de tuberculine.

Chaque chef de laboratoire rend compte au directeur de tout ce qui concerne son service, il soumet à son contrôle toutes les opérations dont il est chargé.

Le médecin chef de travaux pratiques et chargé 1° de la préparation du cours et de la surveillance des travaux pratiques des médecins autorisés par le Conseil à recevoir à l'Institut l'enseignement de la bactériologie.

2° de l'entretien des cultures bactériennes

3° de analyses hématologiques

Il est chargé de la bibliothèque. Suivant les cas et conformément aux instructions du Directeur, il peut être appelé à concourir au service des différents laboratoires.

[IV.] Personnel subalterne

Le personnel comprend

1° un garçon préparateur chargé de la confection des milieux de culture, de la verrerie et des stérilisations.

2° un employé vaguemestre chargé de la délivrance, de l'expédition et de la comptabilité des produits thérapeutiques, ainsi que des achats journaliers.

3° un portier.

4° sept garçons du laboratoire ou d'écurie savoir: un garçon attaché au laboratoire du directeur et au service de l'enseignement; un garçon attaché au laboratoire de la diphtérie; un garçon attaché au laboratoire des analyses; un garçon attaché au laboratoire vétérinaire; deux palefreniers; un garçon d'écurie chargé de l'élevage des petits animaux. Les services de la propreté est réparti entre tous les serviteurs.

Teşekkür: Makalenin *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*'nda yayımlanabilecek bir düzeye gelmesini, Pasteur Enstitüsü'nün Paul-Louis Simond arşivini Paris'te sabır ve özveriyle tarayarak konuyla ilgili belgeleri çıkaran; daha sonra, aynı arşivden bu yazıda kullandığımız resimleri sağlayan Prof.Dr. Feza Günergun'un yardımlarına borçluyum. Sayın Prof. Günergun, Fransızca metinlerin çeviriyazılarını da gözden geçirerek, Bakteriyojihanе'nin Dr. Serkis Nahabetyan'ın evrakı arasında bulduğumuz bir fotoğrafı (Resim 3) ile başlayan bu araştırmaya sonuna kadar destek olmuşlardır.

Sayın Prof.Dr. Asuman Baytop, biyografik bilgilerimizi Dr. Mehmet Kamil Berk'in özel notlarıyla karşılaştırarak doğrulamış; Harvard Üniversitesi Reischauer Enstitüsü Profesörü Dr. Shigehisa Kuriyama (Boston, ABD), L.P. Valléry-Radot'nun *L'Hygiène* dergisindeki yazısını iletterek, sayın Turgay Erol 'Necip Bey Haritaları' koleksiyonunu incelememize izin vererek çalışmaya katkılarda bulunmuşlardır. Institut Pasteur arşivinden alınan (1a & b, 2a, 4, 5a & b, 6a & b sıra numaralı) resimler ve belgeler kurum yetkililerinin özel izniyle yayımlanmıştır.

Paul-Louis Simond and the inauguration of the Ottoman Institute of Bacteriology in Çemberlitaş, Istanbul (1911)

The Ottoman medical establishment showed an active interest in Louis Pasteur's research. A team of specialists lead by Dr. A. Zoeros Tsalikis Pasha visited his laboratory in Paris in 1886, after which a number of bacteriological institutions and laboratories were founded in Turkey. Bilateral co-operation in the sphere of microbiology continued, and the administration of the 'Imperial Institute of Bacteriology' (est. 1893) in Istanbul was entrusted to Dr. Maurice Nicolle, and later to Dr. Paul Remlinger, both from the Pasteur Institute. The renovated 'Ottoman Institute of Bacteriology' at Çemberlitaş was inaugurated on the 21st of September 1911, days before the opening of the Turco-Italian war. Dr. Paul-Louis Simond, microbiologist and French navy physician, arrived in Istanbul in October 1911 to assume the directorate of both the Imperial Bacteriological and Rabies Institutes.

The Balkan Wars of 1912-1913 saw an explosion of cholera in Turkey, and Dr. P.-L. Simond and his assistant Dr. Louis Pasteur Valléry-Radot were able to study this epidemic in the field. The Ottoman Institute of Bacteriology was operative not only in laboratory diagnosis, but also in the prophylactic and treatment measures towards cholera, and in combating communicable diseases endemic in the Empire. During the first Balkan War, Dr. Mehmet Kamil Berk also conducted extensive research on the cholera patients under his care at the Bezm-i alem Gureba Hospital in Istanbul. Dr. Berk collaborated with Drs. Simond and Valléry-Radot in the publication of a final report on the epidemic. Paul-Louis Simond's successors at the Ottoman Institute were to be Turkish bacteriologists, after his departure in the November of 1913.

Key words: Paul-Louis Simond, Ottoman Bacteriological Institute, Louis Pasteur Valléry-Radot, Pasteur Institute, Balkan Wars, Mehmet Kamil Berk, cholera; **Anahtar sözcükler:** Paul-Louis Simond, Bakteriyolojihane, Louis Pasteur Valléry-Radot, Pasteur Enstitüsü, Balkan Savaşları, Mehmet Kamil Berk, kolera.